

7. Territorium, tvangsflytting og tap. Konsekvenser av unionsoppløsningen i Linnea Axelssons *Ædnan* (2018) og Elin Anna Labbas *Herrarna satte oss hit: Om tvångsförflyttningarna i Sverige* (2020)

Beatrice M. G. Reed

Sammendrag I kjølvannet av unionsoppløsningen vedtok norske og svenske myndigheter en reinbeitekonvensjon som fikk dramatiske følger for den samiske befolkningen. Denne underbelyste delen av svensk-norsk historie står sentralt både i Linnea Axelssons *Ædnan* og Elin Anna Labbas *Herrarna satte oss hit*. Inspirert av postkolonial økokritikk utforsker jeg hvordan verkene aktiverer stedstilknytning som litterær trope og strategi for å fremme kritikk av nasjonalstatenes herrevælde over samene og landskapet.

Nøkkelord Samisk litteratur | urfolkslitteratur | postkolonial økokritikk | stedstilknytning

Abstract In the aftermath of the dissolution of the union between Norway and Sweden, the national authorities ratified a new convention regulating the reindeer herding between the two countries. This convention had a dramatic impact on the Sami population. This underexposed part of Swedish-Norwegian history is central to both Linnea Axelsson's *Ædnan* and Elin Anna Labba's *Herrarna sat oss hit*. Inspired by postcolonial ecocriticism, I investigate how these texts activate "place attachment" as an indigenous literary trope and a means to critique the Swedish and Norwegian nation-states.

Keywords Sami literature | indigenous literature | postcolonial ecocriticism | place attachment

Den hösten kom
lappfogden

[...]

Han hade bud
från de tre
rikenas män:

svenskar norrmän
och finnar

Långt borta från
renens värld hade flera
familjer valts ut

Vi måste börja tvinga
våra hjordar att beta längs
främmande marker

Vi skulle förvisas
från skogarna fjällen
och sjöarna

Flyttleder och sånger
måste förträngas
fördrivas ur minnet¹

Denne passasjen fra Linnea Axelssons diktepos *Ædnan* (2018) er datert 1920. Det lyriske jeget som taler her, er flyttsamen Ber-Joná, som hvert år har ført reinen sin mellom vinterbeite ved Karesuando på grensen mellom Norrbotten i Sverige og Tunturi-Lappi i Finland, og sommerbeite på Kvaløya i Troms. Sekvensen beskriver en dramatisk endring i det nomadiske livet til den samiske befolkningen som hadde fulgt disse rutene i mange hundre år. I iveren etter å sikre nasjonal suverenitet i nord etter unionsoppløsningen fra Sverige ønsket den unge norske staten å hindre «svenske» samer i å bruke sine gamle beitemarker på norsk territorium. Etter nesten 15 år med forhandlinger, kommisjonsutredninger og rettstvister

1 Linnea Axelsson, *Ædnan. Epos* (Stockholm: Albert Bonniers Forlag, 2018), 133–136.

ratifiserte norske og svenske myndigheter i 1919 en beitekonvensjon som i praksis hindret de såkalte Karesuando-samenes adgang til øyene i Troms.² Som utdraget fra Axelssons epos synliggjør, førte dette til tap av langt mer enn beiterett. Når grensen mellom Norge og Sverige i praksis stenges for Ber-Joná og den gruppen av samer som han representerer, mister han både et hjem, en arbeidsplass og et landskap av kunnskap, sanger og minner. Ordet «ædnan» kan, som Axelsson selv skriver i en kommentar til tittelen bakerst i boken, oversettes til «'landet', 'marken' och 'jorden'», og første del av eposet kan nettopp leses som en elegi over tapt tilhørighet i «sommarlandet / vid nordnorska kusten».³

Konsekvensene av unionsoppløsningen og reinbeitekonvensjonen av 1919 for den samiske befolkningen som årlig reiste mellom Karesuandostraktene og Kvaløya, står også sentralt i Elin Anna Labbas prisbelønte sakprosautgivelse *Herrarna satte oss hit: Om tvångsflyttningarna i Sverige* (2020).⁴ Mens Axelsson formidler denne underbelyste delen av svensk-norsk historie gjennom fortellende langdikt, tar Labba i bruk vitnemål, nedskrevne joiker, fotografier samt fotostatkopier av dokumenter som vedtaksbrev, offentlige register og avisartikler i sin fremstilling. Også Labba fremstiller tvangsflyttingene som forvisninger fra en eksistensiell sammenheng preget av langvarige og gjensidige relasjoner mellom mennesker og landskap. Ved å gjøre vold på disse relasjonene gjør de statlige myndighetene seg til «Herrer» over hele dette mangefasetterte nettverket av menneskelige og mer-enn-menneskelige aktører.⁵ *Ædnan* og *Herrarna satte oss hit* fremstår dermed ikke bare som «monument over statens overgrep mot samene», slik Carina Elisabeth Beddari formulerer det i *Morgenbladet*.⁶ De kan også betraktes som fortellinger om hvordan samiske tilnærminger til landskap, planter og dyr som et nettverk av aktive givere ble søkt erstattet av et instrumentelt syn på naturen som passivt ressursreservoar.

2 Øyvind Ravna, «Den grenseoverskridende reindriften og beiterettighetene,» Lov og Rett 59, nr. 8 (2020): 480.

3 Eposet er delt i tre deler, med overskriftene «Ædnan», «Ædno» og «Ædni». Mens første del altså har samme tittel som hele verket, kan de to neste, ifølge Axelsson, oversettes med «älven' och 'modern'». Axelsson, *Ædnan*, 763, 15.

4 Mens Axelsson mottok Augustprisen i skjønnlitteratur for *Ædnan* i 2018, fikk Labba og *Herrarna satte oss hit: Om tvångsflyttningarna i Sverige* prisen for sakprosa i 2020.

5 Med formuleringen «mer-enn-menneskelige aktører» sikter jeg til en tilnærming til den organiske verden som vektlegger «the presencing of multiple species and multiple voices; and situated politics and ethics». Emily O'Gorman og Andrea Gaynor, "More-Than-Human Histories," *Environmental History* 25 nr. 4 (2020): 713.

6 Carina Elisabeth Beddari, «Urettens omkostninger,» *Morgenbladet*, 6. april, 2018, <https://www.morgenbladet.no/boker/anmeldelser/2018/04/06/urettens-omkostninger/>.

Også når det gjelder form, har tekstene viktige trekk til felles. Selv om de er preget av ganske ulike sjangergrep, har begge verkene fått anerkjennelse for sine originale og meningsbærende formuttrykk. Sveriges Radios Hanna Jedviks kommentar til *Ædnan* er representativ for kritikernes vekt på eposets storslagent politiske og samtidig nøkternt nære stil: «Att så avskalat och distinkt skriva fram en bit världshistoria över 762 sidor poesi med en så personlig och rörande röst är minst sagt unikt.»⁷ Labba har på sin side fått oppmerksomhet for å «belysa det samiska perspektivet, ofta inn på bara kroppen med stort existensielt djup» og dermed vise «hur historia kan skrivas på andra sätt än det som är gängse i modern historievetenskap».⁸ Kritikerne understreker altså at både Axelsson og Labba balanser mellom et saklig-nøkternt og et personlig-affektivt stilregister. Verkene har også det til felles at de synes å vende seg både til samiske og ikke-samiske lesere. Som Mathias Danbolt påpeker i en kommentar om skandinavenes blindhet for sin egen koloniale historie, ligger det et særlig kritisk potensial i denne doble henvendelsen. Tvangsflyttingene avkles tydeligere som overgrep når skildringen av dem rettes mot lesere som er oppfostret til «å føle seg berettiget til å bevege seg lett frem i landskapet – nøytralt, uskyldig, historieløst».⁹

Disse fellestrekkene indikerer at *Ædnan* og *Herrerna satte oss hit* ikke bare forholder seg til et felles traume i samisk og fennoskandisk historie, men at de også deler et sett med formidlingsstrategier som fremhever samenes tilhørighet i landskapet. Ifølge Graham Huggan og Helen Tiffin inngår denne typen strategier i en rekke urfolksfortellinger. I *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment* (2015) understreker de at mange koloniserte urfolksminoriteter opplever tilhørigheten i et spesifikt landskap som et både identitets- og rettighetsmessig eksistensvilkår: «[P]ostcolonised communities' sense of their own cultural identities and entitlements often represent the ontological basis of their territorial claims to belong».¹⁰ I studien *Indigeneity, Ecocriticism and Critical Literacy* (2022) utvikler Anne Heith dette poenget i møte med urfolksperspektiver. Ifølge Heith er spirituell, emosjonell og eksistensiell tilknytning mellom menneske og landskap en sentral trope innenfor samtidens urfolkslitteratur, ikke minst den samiske: «The trope of place attachment in decolonizing

7 Hanna Jedvik, «Vidunderlig lyrik om samernas historia i *Ædnan*», *Sveriges Radio*, 13. mars, 2018, <https://sverigesradio.se/artikel/6882319>.

8 Stefan Amirell, «Elin Anna Labba, *Herrerna satte oss hit*. Om tvångsflyttningarna i Sverige (Stockholm: Norstedts 2020)», *Historisk tidskrift* 140, nr. 3 (2020): 559.

9 Mathias Danbolt, «Kunst og kolonialitet», *Kunst og kultur* 101, nr. 3 (2018): 127.

10 Graham Huggan og Helen Tiffin, *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment* (London: Routledge, 2015), 20.

indigenous narratives functions as a rhetoric device used in order to legitimize claims of land rights». ¹¹

Med utgangspunkt i den postkoloniale økokritikkens vekt på «the complex interplay of social history with the natural world, and how language both shapes and reveals such interactions» undersøker dette kapittelet hvordan første del av Axelssons epos og Labbas bok aktiverer «[t]he trope of place attachment» i sine fremstillinger av tvangsflyttingene som fant sted etter unionsoppløsningen mellom Sverige og Norge. ¹² Gjennom hvilke formmessige grep kommer tropen i spill, og hvordan bidrar den til å fremme verkenes kritikk av nasjonalstatenes herreløse over samene og landskapet? For å kunne ta stilling til disse spørsmålene vil jeg først skissere det politiske og juridiske utgangspunktet for tvangsflyttingene.

LAPPEKODISILLEN, UNIONSOPPLØSNINGEN OG BEITEKONVENSJONEN AV 1919

Både første del av *Ædnan* og *Herrarna satte oss hit* er konsentrert rundt årene rett før og etter at beitekonvensjonen av 1919 trådte i kraft, 1. januar 1923. Den nasjonalpolitiske striden som konvensjonen var et resultat av, starter imidlertid langt tidligere. Som Labba presiserer innledningsvis i sin bok, kan tvangsflyttingene på 1920- og 30-tallet føres tilbake til 1700-tallet. Etter hvert som de moderne skandinaviske nasjonalstatene begynte å ta form, fikk ordet «grenser» ny betydning:

Det har alltid funnits gränser, men förr brukade de följa myrkanter, dalar, skogar och fjäll. De nya nordiska riksgränserna går tvärs över alla naturliga system. De skär över betesland, släktband och flyttleder som har använts i tusen år. När marken skärs upp söndras människor. Det är därför en berättelse om tvångsflyttningar måste starta just här. Vid gränsen, 1751 [...] det år då gränsen mellan Norge/Danmark och Sverige/Finland skapas. ¹³

Grensene som ble vedtatt i kjølvannet av Sveriges nederlag i Den store nordiske krigen (1700–1721), sammenfaller i stor grad med dagens kart. Under forhandlingene som førte frem til Grensetraktaten av 1751, fant partene imidlertid ut av det var ett forhold som krevde en særlig form for regulering: samenes reinbeiteruter i de

11 Anne Heith, *Indigeneity, Ecocriticism and Critical Literacy* (Umeå: Umeå University & The Royal Skyttean Society, 2022), 35.

12 Huggan og Tiffin, *Postcolonial Ecocriticism*, 15. Heith, *Indigeneity, Ecocriticism and Critical Literacy*, 35.

13 Elin Anna Labba, *Herrarna satte oss hit: Om tvångsflyttningarna i Sverige* (Stockholm: Norstedts, 2020), 15.

nordligste regionene av landene. Derfor ble det utarbeidet et tillegg til traktaten, den såkalte Lappekodusillen.¹⁴ På grunnlag av «Lappernes sædvanlige Over-Flytninger» stadfestet kodusillen ikke bare samenes rett til å krysse riksgrensene med reinen sin, men også til å bruke naturen på tradisjonelt vis og bli behandlet som borgere av det landet de oppholdt seg i, uavhengig av statsborgerskap:

Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sædvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige. Og herefter som tilforn, lige med Landets Undersaatter [...] at betiene sig af Land og Strand til Underholdning for deres Dyr og sig selv, da de venligen skal imodtages, beskyttes og hielpes til Rette, endogsaa udi Krigs-Tider, hvilke udi Lappe-Væsenet aldeles ingen Forandring skal gjøre; Og allermindst skulde de fremmede Lapper blive exponerede for Plyndring eller nogen Slags Tvang og Overvold, som Krigs-Tider medbringe, men altid blive som egne Undersaatter anseede og haandhævede paa hvilken Side de sig da som fremmede opholde.¹⁵

Utover på 1800-tallet endret norske myndigheter imidlertid syn på samenes beiterettigheter. Etter hvert som stadig større deler av Troms og Finnmark ble dyrket opp, oppsto det interessekonflikter mellom jordbruk og reindrift. Også dette søkte myndighetene å løse gjennom en felles norsk-svensk lov, omtalt som *Felleskapsloven* av 1883.¹⁶ Som Øyvind Ravna påpeker i en gjennomgang av de juridiske forholdene rundt den grensekryssende reindriften, var loven preget av en holdning «hvor det sentrale var å ivareta jordbrukets behov, og hvor reindriften ble sett på som en historisk etterlevning som på sikt skulle avvikles».¹⁷ Dermed kan det virke som om norske myndigheter så sitt snitt til å innskrenke de rettighetene som Lappekodusillen hadde sikret de samiske reindriverne da unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige var et faktum i 1905.

Spørsmålet om samenes rett til å krysse grensen sto sentralt i Karlstadforhandlingene, som førte frem til oppløsningen av unionen i september 1905, men det skulle gå nesten 15 år før nasjonene ble enige om en ny bilateral

14 Det fulle navnet på tillegget til grensetraktaten er *Første Codicill og Tillæg til Grendse-Tractaten imellem Kongerigerne Norge og Sverrig Lapperne betreffende*, Lov 10. februar 1751, <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1751-10-02>.

15 <https://lovdata.no/lov/1751-10-02/§10>.

16 Lov av 2. juni 1883 angaaende Lapperne i de forenede Kongeriger Norge og Sverige. <https://lovdata.no/dokument/NLO/lov/1883-06-02>.

17 Ravna, «Den grenseoverskridende reindriften og beiterettighetene», 479.

avtale. Norske myndigheter arbeidet for å begrense de svenske samenes adgang til beiteområder på den norske siden betraktelig, mens svenskene ønsket å videreføre praksisen som var blitt sikret gjennom Lappekodisillen. Med Reinbeitekonvensjonen av 1919 fikk Norge i stor grad gjennomslag for sin linje. Den nye reguleringen fikk størst følger for de «svenske» samene som hadde hatt vinterbeite ved Karesuando og sommerbeite i Troms. Ettersom de ikke lenger hadde adgang til øyene på norskekysten, ble det plassmangel i Norrbotten. Dermed vedtok svenske myndigheter at en del av reinen måtte flyttes sørover eller slaktes. Som forfatterne av *Samenes historie fra 1751 til 2010* (2021) slår fast, demonstrerte konvensjonen at «gamle samiske rettigheter kunne stå for fall om de støtte mot statlige interesser».¹⁸ Det er konsekvensene av denne interessekonflikten som Labba søker å kartlegge og formidle i *Herrarna satte oss hit*. De står også sentralt i første del av Axelssons epos, som hovedsakelig er satt til årene mellom 1913 og 1921.

«ETT BETESLAND FRÅN SKOGARNAS SNÖ TILL BLÅSANDE KUSTEN»¹⁹

Første del av *Ædnan* følger reindrivere Ber-Joná, Ristin og deres to sønner Aslat og Nila gjennom de vanskelige årene da de blir fordrevet, først fra «sommarlandet» i Troms, og deretter fra «vinterlandet» ved Karesuando.²⁰ Ved å sted- og tidfeste kapitlene til punkter på den gamle ruten mellom sommer- og vinterbeite i årene frem mot beitekonvensjonen av 1919 trådte i kraft, fremhever Axelsson hvordan myndighetens politikk rykker dem ut av en syklisk rytme der punkter i landskapet markerer sesongmessige skifter i livet som flyttsame.

Etter at Ber-Joná og Ristin har fått beskjed om at de må flytte, er «varje steg / hemåt i hösten / ett avsked från / våra liv».²¹ Kapittelet som skildrer selve forflyttingen, er betegnende nok ikke presist stedfestet på samme måte som de foregående. Det skildrer ganske enkelt den uvisse «*Färden söderut. Vårvintern 1921*», slik Ristin opplever den:²²

18 Astri Andersen, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin, *Samenes historie fra 1751 til 2010* (Oslo: Cappelen Damm, 2021), 222.

19 Axelsson, *Ædnan*, 10.

20 Axelsson, *Ædnan*, 15–17. Også skjebnen til sønnene står sentralt. Aslat faller fra en klippe og dør senere av skadene, mens Nila i svenskenes språk kategoriseres som «sinnessvag», 196.

21 Axelsson, *Ædnan*, 137.

22 Axelsson, *Ædnan*, 155, kursiv i originalteksten.

Fjällsidans slutning
kände jag inte

Gap öppnade sig
ur marken

[...]

jag kunde knappt
sjunga oss längre

Jag visste ju inte
hur markerna låg
där vi nu flyttade

Och jag undrade
om det var svårt

Det var svårt

våra renar
ville inte söderut²³

De to kapitlene som etterfølger beskrivelsen av forflytningen i 1921, er datert 1945 og 1946 og stedfestet i tettstedet Porjus ved Luleälven. Gjennom denne ellipsen på et kvart århundre understrekes inntrykket av at Ber-Jonás og Ristins egentlige liv opphører idet de må forlate det landskapet som de og deres forfedre har levd med så lenge slektens minne rekker.

I disse kapitlene beskriver Ristin hvordan tvangsflyttingen griper om seg etter som også områdene de flytter til, viser seg å være gjenstand for stridende interesser. Ikke bare avvises de forflyttede av de reindriftssamene som allerede lever i traktene lenger sør. Stadig mer av marken blir utilgjengelig for reinen fordi den legges under vann av «svensken»:

Men svensken
var ute och drog

han hade fått
vittring på vilt

23 Axelsson, *Ædnan*, 162–164.

Vilda älvar som
strömmade orörda
i sina djupa fåror

Och starka män
sändes upp genom
skogarna

De skulle tämja
älven och hämta
forsarnas kraft

Trots at våra fränder
sen länge flyttade med
sina hjordar över
älvdalarnas backar²⁴

To ganger må familien rive torvgammen sin fordi elvebredden de bor på, demmes opp. Passasjen viser at den omstridte utbyggingen av Alta/Kautokeino-vassdraget på 1970-tallet, der hensyn til den samiske befolkningen, naturlandskapet og arts-mangfoldet i og rundt Alta-elva ble tilsidesatt til fordel for økonomiske interesser, ikke var en ekstraordinær begivenhet. Som Heith understreker i sin studie om urfolksperspektiver og økokritikk, kan Alta-saken snarere betraktes som et vannskille i fennoskandisk politisk historie fordi den brakte kampen for samenes og naturens rettigheter sammen.²⁵

I likhet med favoriseringen av «norsk» jordbruk over «samisk» reindrift på 1800-tallet synes prioriteringen av nasjonalt energibehov over bevaringen av farbart og frodig landskap på 1900-tallet å inngå i en systematisk statlig undergraving av reindriftsamenes levevis. Når Ristin i 1946 sitter ved vinduet i leiligheten sin og ser ut på det gateopplyste tettstedet hun ender opp i, er hennes «dränkta rike» utelukkende tilgjengelig med lukkede øyne. Fra dette punktet i verden og historien kan hun kun minnes deres «gamla sommarö» og de glattslipte steinene som hun plukket der for å legge på sin eldste sønns grav på kirkegården i Karesuando:

24 Axelsson, *Ædnan*, 172–173.

25 Heith, *Indigeneity, Ecocriticism, and Critical Literacy*, 25.

De flyter längs
muren som
norrmännen reste

När han stängde
sina gränser för oss

Och finnen stängde
från andra hållet

så vi pressades ner

Till denna lägenheten
vid dammen²⁶

Tilgangen til «vår / gamla sommarö» er stengt gjennom en usynlig nasjonal mur, og «det vida / sommarhavet» er redusert til en kunstig dam midt mellom Norskehavet og Bottenviken.²⁷

Ved å understreke kontrasten mellom den grenseløse relasjonen mellom menneskene og deres mer-enn-menneskelige omgivelser som preger livet til Ristins familie før nasjonalstatens artifielle grenser lukkes, tydeliggjør Axelsson flere vesentlige økologiske aspekter ved den interne fennoskandiske kolonialismen som samene har blitt utsatt for.²⁸ Som Heith påpeker i en kommentar til Axelssons epos, innebærer forflytningen et brudd med en livsform preget av «connection between humans, nature, and different species».²⁹ Endringene i familiens liv vitner om at myndighetene på sin side betraktet landskapet først og fremst som nasjonalt territorium og ressursreservoar. Dette synet neglisjerer både naturlandskapets egenverdi og samenes rett til å leve i og av det på tradisjonelt vis.

26 Axelsson, *Ædnan*, 189–190.

27 Axelsson, *Ædnan*, 188, 191.

28 Selv om det er omdiskutert hvorvidt begrepet «internal colonization» er treffende å bruke om Sápmi, tydeliggjør det, som Johan Höglund og Linda Andersson Burnett poengterer i introduksjonen til et temanummer om nordisk kolonialisme i *Scandinavian Studies*, at den skandinaviske kolonialismen ikke bare omfatter områder utenfor det geografiske Norden. «Introduction: Nordic Colonialisms and Scandinavian Studies», *Scandinavian Studies* 94, nr. 1–2 (2019): 5.

29 Anne Heith, «The issue of Land Rights in Contemporary Sámi Literature, Art and Music» i *Migration and Multiculturalism in Scandinavia*, Eric Einhorn, Sherill Harbison og Markus Huss (red.) (Madison: University of Wisconsin Press, 2022), 210.

Som Åsa Össbo poengterer i en artikkel om «svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi», kan både grenseoppgang, tvangsflytting og inngrep i samenes naturnære og sesongtilpassede levemåte betraktes som ledd i «en över tid upprätthållen institutionell tendens att på olika sätt undanröja urfolk».³⁰ Össbo argumenter for at tvangsflyttingene på første halvdel av 1900-tallet hvilte på en beleilig «okunnskap om samiska levnadssätt och nomadism, där den kulturhierarkiska och socialdarwinistiska forskningens idéer om planlöst vandrande hade företräde framför insikt om säsongsmässiga flyttningar mellan sedan länge etablerade visten för den näring olika grupper bedrev».³¹ Den markante overgangen fra et kjent til et ukjent landskap som preger Axelssons skildring av tvangsflyttingen, viser med tydelighet at samenes årlige forflyttinger mellom skogen og havet var alt annet enn «planlöst vandrande». De kan snarere betraktes som et nettverk av tilknytningspunkter mellom de vandrende menneskene og landskapets mer-enn-menneskelige aktører.

I likhet med det mest kjente av de klassiske eposene, *Odysseen*, utgjør reisen altså det strukturerende narrative i første del av *Ædnan*. I motsetning til Odyssevs har Ber-Joná og Ristin imidlertid ikke noe rike å vende hjem til. Og mens Homers helt kan hevde sin rett over landet sitt gjennom en rettferdig tevling, har den tvangsflyttede familien ingen sjanse mot den svenske og norske nasjonale overmakten. Som Mikhail Bakhtin har poengtert, er «den episke virkeligheten [...] nasjonenes heltemodige fortid, tiden for nasjonens opprinnelse og storhet».³² Når Axelsson bruker eposformen til å fortelle en historie om den norske og svenske nasjonens overgrep overfor sin egen urbefolkning, vrenger hun ikke bare den store nasjonalhistoriske veven slik at de hittil usynlige undertrådene får komme frem. Formvalget tydeliggjør også den tragiske kurven som preger denne linjen i samisk historie. For selv om siste del av eposet rommer en kime til optimisme når den skildrer Girjas samebys seier over den svenske staten i tingretten i 2016, er ikke dette en fortelling om helter som overvinner motgang og triumferer til slutt.³³ *Ædnan* er snarere et verk om mennesker som overlever til tross for at livet blir tatt fra dem.

30 Åsa Össbo, «Från lappmarksplakat till anläggsamhällen. Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi», *Historisk tidsskrift* 140, nr. 3 (2020): 422.

31 Össbo, «Från lappmarksplakat till anläggsamhällen», 430.

32 Mikhail Bakhtin, «Epos og roman: om romanstudiets metodologi» i *Moderne litteraturteori: En antologi*, red. Atle Kittang et al. (Oslo: Universitetsforlaget, 1991), 133.

33 Axelsson, *Ædnan*, 531–535. Denne dommen ble tatt videre i rettsystemet og bekreftet av Högsta domstolen i januar 2020.

«GRÄNSEN [...] ÄR SKULD TILL ALLASAMMANS, DET ÄR DEN SOM HAR SKURIT SÖNDER VÅRA LAND»³⁴

Også *Herrarna satte oss hit* fremstiller tvangsflyttingene som en utdrivelse fra et hjem som siden bare er tilgjengelig i minnets geografi. Máreha Biette Biera, én av få samer som ble tvangsflyttet fra den svenske til den norske siden av grensen så sent som i 1949, beskriver det som hendte, slik:³⁵

De blev regelrätt landsförvisade, isá ja joná eahki. Vi sökte i flera år att få komma tillbaka till Sverige, till Árjelouvi eller Jähkmåkke, men de släppte inte in oss. De sa att det inte fanns plats. Vi var statslösa. Våra papper fanns ingenstans. [...] Nog har de varit jävliga mot våra föräldrar. Inte ville de hit, de hade ju ett hem... Men den tidens samer var så rädda för herrarna. De trodde at de bara hade att lyda.³⁶

Labba understreker at denne opplevelsen av å miste et hjemland stadig dukker opp i tidsvitnenes fortellinger: «De pratar om min riika, vårt land – landet som de har lämnat. Det är något annat än dát riika, det här landet».³⁷

Márggu Ánnte Jouná, som startet å flytte reinen sin fra Troms våren 1920, beskriver ferden som en legemlig erfaring av å rykkes løs fra et landskap han har vært en del av: «Den som har lämnat sina marker har inte längre något hem. Man har inte kvar fötterna vid marken längre. Det är så det känns för mig. Den människan hör intet till marken mer.»³⁸ Jounás ord får tydelig frem at tvangsflyttingen ikke bare innebar tap av territorium og næringsgrunnlag, men også tap av en utpreget situert måte å være til i verden på.³⁹ Denne holistiske livsformen er et sentralt motiv i den samiske samtidslitteraturen. I en analyse av «sammenvevethet i Nils-Aslak Valkeapääs *Beaivi, áhčážan*» belyser Marte Hagen hvordan Valkeapää gjennom sine dikt fremstiller det nomadiske reindrifslivet som en form for økologisk væren, eller «dwelling»:⁴⁰ «Valkeapää vektlegger her det å lytte til og følge naturen, og å reise videre fra sted til sted slik at stedets livsformer ikke

34 Labba, *Herrana satte oss hit*, 120.

35 Labba, *Herrana satte oss hit*, 124.

36 Labba, *Herrana satte oss hit*, 176.

37 Labba, *Herrana satte oss hit*, 66.

38 Labba, *Herrana satte oss hit*, 43.

39 Axelsson, *Ædnan*, 37.

40 Den økokritiske tolkningen av dette begrepet baserer Hagen på Greg Garrards tilnærming: «'Dwelling' is not a transient state; rather it implies the long-term imbrication of humans in a landscape of memory, ancestry and death, of ritual, life and work.» Greg Garrard, *Ecocriticism. The New Critical Idiom* (London: Routledge, 2012), 117.

overbelastes.»⁴¹ Følgende passasje fra Valkeapääs essayistiske bok *Terveisiä lapista* (1971) kan leses som en sivilisasjonskritisk programerklæring for denne samiske måten å forholde seg til naturen på:⁴²

Ved sjølv å vere ein del av naturen, viser mennesket vyrdnad for naturen. Når samekulturen har utvikla reindrifta meir til levemåte enn til leveveg heng dette sikkert saman med denne 'del-av-naturen'-tenkjemåten [...] Ettersom nomadismen – i all si primitivisme – er vorten en del av naturen og lever i fredeleg sameksistens med han, så skulle det vel vera grunn til å sjå på denne forma som avansert?⁴³

I likhet med både Valkeapää og Axelsson bekrefter Labbas bok dette synet på det nomadiske livet som en form for gjensidig sameksistens mellom menneske og landskap. Da grensene stengte, ble Karesuando-samene også utestengt fra den sykliske livsrytmen som generasjoner av forfedre hadde tilpasset til naturens store kretsløp. Begge verkene fremhever dermed at reinbeitekonvensjonen av 1919 medførte et tvunget skifte bort fra en bærekraftig, holistisk eksistensform for de involverte.

Også tekstenes utsigelsesposisjoner kan leses som måter å uttrykke eksistensiell tilknytning til landskapet på. Selv om Labbas sakprosa utgivelse etablerer en annen leserkontrakt enn *Ædnan*, skaper Labba en nærhet til fortellingen som minner om Axelssons flerstemte lyriske jeg. Dette blir tydelig allerede i starten av *Herrarna satte oss hit*, der Labba forteller at hun selv er etterkommer av samer med fast sommerbeite i Norge. Slik gjør hun det klart at hun selv har en eksistensiell relasjon til den tapsgeografien hun søker å avdekke gjennom sin innsamling av vitnesbyrd og arkivmateriale. Til tross for at tidsvitneutsagn utgjør den bærende komponenten i hennes dokumentariske collage, legger hun ikke skjul på at hun selv «har vävt samman och fogat ihop» og slik bidratt til å fylle hullene i duken med sin egen røst.⁴⁴ Gjennom etterkommerens stemme skaper ikke Labba bare et rom for å uttrykke den sorgen og vreden som øvrighetens nøkterne lovtekster, rapporter og register har lagt lokk på. Ved å fremheve sin tilhørighet og sitt kjennskap til landskap på begge sider av den norsk-svenske grensen gjør hun seg selv til en veiviser

41 Marte Hagen, *Veiviser til sammenvevethet. Erfaringer av sammenvevethet i Nils-Aslak Valkeapääs Beaivi, áhčážan i lys av dypøkologi og urfolkspoetikk*. Masteroppgave i nordisk litteratur (Oslo: Universitet i Oslo, 2019), 42.

42 Boken ble oversatt av Liv Hatle og utgitt på norsk med tittelen *Helsing frå Sameland* i 1979.

43 Nils-Aslak Valkeapää, *Helsing frå Sameland* (Oslo: Pax Forlag, 1979), 41–42.

44 Labba, *Herrarna satte oss hit*, 12–13.

som fører leseren på sporet av den historiske samiske geografi som nasjonalstatenes politikk har usynliggjort.

Et viktig maktkritisk poeng som Labba får frem gjennom dette situerte perspektivet, er at den nasjonalpolitiske skvisen som Karesuando-samene havnet i etter unionsoppløsningen, også innebar en ideologisk kollisjon. I Sverige rådet et essensialistisk og rasebiologisk syn på samene. Den såkalte «lapp-ska-vara-lapp-politiken» gikk ut på at samene var én homogen gruppe av mindre utviklede mennesker.⁴⁵ Siden samene ikke var egnet til annet enn en «primitiv» reindriftslivsstil, måtte de skjermes fra påvirkning fra den moderne sivilisasjonen og leve adskilt fra den øvrige befolkningen. Denne holdningen sto i diametral kontrast til den norske assimilasjonspolitikken, som ikke har vært mindre problematisk. De svenske og norske myndighetene syntes imidlertid forente i synet på flyttsamene som iboende flyttbare:

Det finns en hisnande motsättning i de svenska myndigheternas tolkning av ordet «nomad». Efter som nomader per definition er människor som flyttar, anses de kunna flyttas på. [...] När tvångsflyttningarna genomförs möter Sveriges hållningar Norges, där man sedan mitten av 1800-talet har drivit på för at reducera rensköteln. Norges officiella inställning under tidigt 1900-tal är att rensköteln kommer at dö ut. I Norge ska alla förnorskas och tala norska. Renskötare är en anakronism i den nya norska nationen, inte minst om de under vintern bor i Sverige eller Finland. De hör inte till i Norge och de ska försvinna.⁴⁶

Labba bekrefter dermed ikke bare Össbos tese om at myndighetene lente seg tungt mot sosialdarwinistiske ideer som neglisjerte reell kunnskap om samenes næringsgrunnlag og levevis. Hun tydeliggjør også at det å forflytte seg er noe helt annet enn å bli flyttet på. Denne refleksjonen kan settes i sammenheng med Labbas problematisering av Valkeapääs ord om at «[h]eimen min er i hjertet mitt / og den flytter med meg» fra samlingen *Ruoktu Väimmus* (1985).⁴⁷ For kan man virkelig bære med seg et hjemlig landskap og holde det levende i seg selv «om man har tvingats iväg?»⁴⁸ Selv om Labba ikke besvarer spørsmålet, synes det å romme en advarsel mot å underkommunisere den samiske nomadismens tilknytning til spesifikke steder og landskap. Om det hjemlige i denne sammenhengen ikke kan

45 Labba, *Herrana satte oss hit*, 143.

46 Labba, *Herrana satte oss hit*, 71.

47 Nils-Aslak Valkeapääs, *Vindens veier* (Oslo: Tiden, 1990), 199. Samlingen kom på norsk i Laila Stiens oversettelse i 1990.

48 Labba, *Herrana satte oss hit*, 10.

reduseres til ett bestemt statisk punkt, kan det knyttes til én spesifikk måte å være til i én spesifikk geografi på.

Både Labba og Axelsson setter skarpt kritisk lys på de norske og svenske myndighetenes institusjonelle rasisme overfor samene, og begge legger vekt på at fordrivelsene ut av de hjemlige og kjente landskapene ikke bare medførte traumatiske tapserfaringer for de involverte, men også brudd med en holistisk livsform. Gjennom sine ulike sjangeruttrykk problematiserer tekstene dermed den etablerte forestillingen om at unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige var en forholdvis vellykket og udramatisk skilsmisse mellom *to* land og *to* folk som «tilhører samme Kultur, samme Slægt, samme Stamme», som Fridtjof Nansen uttrykte det.⁴⁹ Axelsson og Labba viser gjennom sine fremstillinger at separasjonen også impliserte en form for «displacement through colonialism» av en kultur og et folk med et langt nærere og mer mangefasettert forhold til sine omgivelser enn majoritetsskandinavene.⁵⁰

TAPETS TAUSHET OG TAKKNEMLIGHETENS TALE

På de første sidene av *Herrarna satte oss hit* beskriver Labba utgangspunktet for sin historiske og geografiske reise tilbake til familiens gamle sommerboplass på Kvaløya utenfor Tromsø. Når Labba foretar denne ferden, er minnene fra det grenseoverskridende reindriftslivet i ferd med å forsvinne både fra landskapet og den kollektive bevisstheten som de tvangsflyttede tidsvitnene står for:

Det har gått över 100 år sedan de första tvångsförflyttningarna. Då tog vår släkt för sista gången renarna över strömmen till fastlandet. Sedan dess har boplatsten stått tom. Det är en plats som viskar till oss som vet, som kommer hit ibland. Till de flesta säger den ingenting [...] Att marken tar tillbaka boplatserna är som det ska, men jag sörjer berättelsen som också försvinner [...] Tiden efter [1923] är ett hålrum. De ville aldrig berätta. Numera vet jag att min familj inte är den enda, det Sápmi jag har vuxit upp i är fullt av människor som har bundit om sina sår med tystnad.⁵¹

Labbas bok er altså et forsøk på å få tausheten rundt tvangsflyttingene i tale før også menneskene som opplevde dem, blir til jord. I dette prosjektet spiller joiken

49 Ruth Hemstad «Fra 'Indian Summer' til 'nordisk vinter' – nordisk samarbeid og 1905» i *Norsk-svenske relasjoner i 200 år*, red. Øystein Sørensen og Torbjörn Nilsson (Oslo: Aschehoug, 2005), 14.

50 Heith, *Indigeneity, Ecocriticism, and Critical Literacy*, 7.

51 Labba, *Herrarna satte oss hit*, 10–11.

en avgjørende rolle. I joiken har noe av den geografiske og kulturelle hukommelsen om forflytningene i landskapet blitt bevart. Derfor fremstår joiken som et viktig ledemotiv i Labbas forsøksvise samtale om og med det tapte landskapet. Ikke bare har hun inkludert noen av tidsvitnenes joiker i boken. Flere av informantene reflekterer over joikens rolle i deres liv, både før, under og etter tvangsflyttingene. Kunstneren Maj-Lis Skaltje mener at «också joiken blir kvar» når man blir tvunget bort fra et landskap.⁵² Dette bekrefter Sunná Vulle Nihko Heika, som beskriver hvordan «de gamlas» joiker stilner etter forflytningen:

De jojkade när de träffades och när de var i renskogen. När de såg en ren drog de en jojk ... Jojken har liksom hört till livet. Den hör ihop med sättet at arbeta [...] Men inte vet jag om de hade jojk till de här fjällen. Gjorde de alls jojkar här ... Jag har inte hört det. För dem var allt främmande. Någon fjälltopp jojkade de nog. Någon förärades med en jojk. Men nog vet du, en som är bortdriven från sina egna marker där föräldrarna och förfäder har vuxit upp – allt blir främmande för dem.⁵³

Når joiken stilner, forsvinner ikke bare viktige deler av den samiske kulturarven. Også det respektfulle samiske synet på naturen som en levende sammenheng av aktive aktører risikerer å bli glemt. En del av joikene som Labba viser til, er nemlig takksigelsesjoiker til steder, dyr og andre dimensjoner i landskapet. Labba lar en slik takksigelsesjoik få avslutte fortellingen om tvangsflyttingene. Defá Biette Inga beskriver sine foreldres avskjedsjoik til de norske hjemtraktene før den siste reisen østover slik: «Vi tackade de fina fjällen, där vi klarat oss så bra med renarna. Vi tackade allt. Och vi kommer nog aldrig mera hit igen... Norges klippor ska eka våra jojkar, eka vår tack till de kommande generationerna.»⁵⁴

Gjennom disse avsluttende ordene tydeliggjør Labba kontrasten mellom de norske myndighetenes og de forviste samenes syn på landskapet. For den norske staten er disse fjellene og klippene et stykke nasjonal eiendom. For de tvangsflyttede utgjør landskapet et nettverk av givende aktører. Gjennom sin dokumentariske gjengivelse av både vitnesbyrd og joiker gjør Labba sin egen tekst til et ekko av dette tradisjonelle samiske natursynet for vår tids generasjoner. Også Axelsson belyser disse kontrasterende holdningene til naturen når hun forfølger konsekvensene av tvangsflyttingene frem mot Girjas-dommen om den svenske statens kamp mot samenes rett til å bruke naturen på tradisjonelt vis i de to siste delene av *Ædnan*.

52 Labba, *Herrana satte oss hit*, 70.

53 Labba, *Herrana satte oss hit*, 68.

54 Labba, *Herrana satte oss hit*, 183.

Slik synes begge forfatterne å gå i dialog, ikke bare med sine nomadiske forfedre, men også med den naturen som de levde med og gjennom. Anne Heith argumenterer for at slike dialogiske relasjoner til naturen er en gjennomgående strategi for å håndtere kollektive traumer i nyere urfolkslitteratur: «In the present-day situation, this [indigenous ecological] knowledge is given the role of a cure for psychological and social traumas imposed on indigenous peoples by western values, life-styles and practices which threaten the well-being of people.»⁵⁵ Hvorvidt det gjensidige forholdet mellom menneske og natur som Axelsson og Labba skildrer i sine bøker, fungerer som en et slags botemiddel mot traumatisering, kan diskuteres. Det synes likevel klart at begge verkene søker å artikulere og reaktualisere en form for tilknytning til landskapet som tvangsflyttingene umuliggjorde.

Som Daniel Heath Justice understreker i *Why Indigenous Literatures Matter* (2018), spiller urfolks litterære tradisjoner en avgjørende rolle i den verdensomspennende prosessen med å erkjenne både majoritetskulturers kulturelle vold og minoritetskulturers reservoar av kunnskap og kunstnerisk rikdom. Felles for mange av disse tradisjonene er at de kan hjelpe oss med å «bridge the gap of human imagination between one another, between other human communities, and between us and other-than-human-beings».⁵⁶ De samiske takksigelsesjoikene som Labbas tidsvitner stadig kommer tilbake til, er et eksempel på en type litteratur som nettopp binder sammen snarere enn å splitte. Men vi trenger også tekster som setter disse tradisjonene inn i de historiske kontekstene av fysiske, mentale og kulturelle overgrep som ofte har brakt dem til taushet. Både Axelssons lyriske epos og Labbas dokumentariske collage gjør dette. Mens Labba søker å trenge gjennom tausheten rundt tvangsflyttingene via en collage av vitnesbyrd om det tapte landskapet, skaper Axelsson et eget konseptuelt uttrykk rundt begrepet «Ædnan» og eposet som klassisk, vestlig og nasjonsbyggende sjanger. På hvert sitt vis bidrar tekstene dermed ikke bare til å utfordre de nasjonale fortellingene om unionsoppløsningen mellom Norge og Sverige, men også våre forestillinger om hva det kan innebære å miste tilhørighet i den nordiske naturen.

LITTERATUR

- Amirell, Stefan. «Elin Anna Labba, Herrerna satte oss hit. Om tvångsflytningarna i Sverige (Stockholm: Norstedts 2020). 191 s.», omtale, *Historisk tidskrift* 140, nr. 3 (2020): 558–560.
- Andersen, Astri, Bjørg Evjen og Teemu Ryymin. *Samenes historie fra 1751 til 2010*, Oslo: Cappelen Damm, 2021.

55 Heith, *Indigeneity, Ecocriticism, and Critical Literacy*, 79.

56 Daniel Heath Justice, *Why Indigenous Literatures Matter* (Waterloo og Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2018), xix.

- Axelsson, Linnea. *Ædnan. Epos*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 2018.
- Mikhail Bakhtin. «Epos og roman: Om romanstudiets metodologi» i *Moderne litteraturteori: En antologi*, red. Atle Kittang et al., 125–148, Oslo: Universitetsforlaget, 1991.
- Beddari, Carina Elisabeth. «Urettens omkostninger», omtale av Linnea Axellsons *Ædnan*. *Morgenbladet*, 6. april, 2018, <https://www.morgenbladet.no/boker/anmeldelser/2018/04/06/urettens-omkostninger/>.
- Danbolt, Mathias. «Kunst og kolonialitet», *Kunst og kultur* 101. nr. 3 (2018): 126–132.
- Garrard, Greg. *Ecocriticism*, 2. oppl. The New Critical Idiom, London: Routledge, 2012.
- Hagen, Marte. *Veiviser til sammenvevethet. Erfaringer av sammenvevethet i Nils-Aslak Valkeapääs Beaivi, áhčážan i lys av dypøkologi og urfolkspoetikk. Masteroppgave i nordisk litteratur*, Oslo: Universitet i Oslo, 2019.
- Heith, Anne. *Indigeneity, Ecocriticism and Critical Literacy*. Umeå: Umeå University & The Royal Skyttean Society, 2022.
- Heith, Anne. «The issue of Land Rights in Contemporary Sámi Literature, Art and Music» i Eric Einhorn, Sherill Harbison og Markus Huss (red.), *Migration and Multiculturalism in Scandinavia*. Madison: University of Wisconsin Press, 2022.
- Hemstad, Ruth. «'Fra Indian Summer' til 'nordisk vinter' – nordisk samarbeid og 1905» i *Norsk-svenske relasjoner i 200 år*, redigert av Øystein Sørensen og Torbjörn Nilsson, 11–27, Oslo: Aschehoug, 2005.
- Huggan, Graham og Helen Tiffin. *Postcolonial Ecocriticism: Literature, Animals, Environment*. 2. oppl., London: Routledge, 2015.
- Hoglund, Johan og Linda Andersson Burnett. «Introduction: Nordic Colonialisms and Scandinavian Studies.» *Scandinavian Studies* 94, nr. 1–2 (2019): 1–12.
- Jedvik, Hanna. «Vidunderlig lyrik om samernas historia i *Ædnan*», omtale av Linnea Axellsons *Ædnan*. *Morgenbladet*, *Sveriges Radio*, 13. mars, 2018, <https://sverigesradio.se/artikel/6882319>.
- Justice, Daniel Heath. *Why Indigenous Literature Matter*, Waterloo og Ontario: Wilfrid Laurier University Press, 2018.
- Keskinen, Suvi. «Intra-Nordic Differences, Colonial/Racial Histories, and National Narratives: Rewriting Finnish History», *Scandinavian Studies* 94, nr. 1–2 (2019): 163–81.
- Labba, Elin Anna. *Herrarna satte oss hit: Om tvångsflyttningarna i Sverige*, Stockholm: Norstedts, 2020.
- Lundmark, Lennart. «Samepolitikk och renars nationalitet» i *Norsk-svenske relasjoner i 200 år*, redigert av Øystein Sørensen og Torbjörn Nilsson, 105–117, Oslo: Aschehoug, 2005.
- O'Gorman, Emily og Andrea Gaynor. «More-Than-Human Histories» *Environmental History* 25 (2020): 711–735.
- Ravna, Øyvind. «Den grenseoverskridende reindriften og beiterettighetene», *LOV OG RETT* 59, no. 8 (2020): 474–492.
- Valkeapää, Nils-Aslak. *Vindens veier*. Oslo: Tiden, 1990.
- Valkeapää, Nils-Aslak. *Helsing frå Sameland*. Oslo: Pax Forlag, 1979.
- Össbo, Åsa. «Från lappmarksplakat till anläggsamhällen. Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi», *Historisk tidsskrift* 140, nr. 3, (2020): 420–443.